
MAZMUNY

GIRIŞ

TÄZE NEŞİR BARADA BELLIKLER

IL LUKMANYNA MASLAHATLAR **s1**

Saglyk babatdaky talaplar we adamyň
mätäçlikleri **s2**

Saglygy saklamaga kömek edýän zat **s7**

Jemgyýetiňiz bilen ýakyndan tanşyň **s8**

Ýerli serişdeleri mätäçlikleriňiz üçin

peýdalanyň **s12**

Näme etmelidigini we nämeden

başlamalydygyny çözüň **s13**

Täze pikiri synap görmek **s15**

Adamlaryň we topragyň arasynda

deňagramlylygy ýola goýmak **s16**

Keseliň öňüni almagyň we şypa bermegiň
arasyndaky deňagramlylygy ýola

goýmak **s17**

Dermanlary ýerlikli we çäkli mukdarda

ulanmak **s18**

Öňe gidişligiň netijelerine düşünmek (baha
bermek) **s20**

Okatmak we bilelikdäki okuw. Saglygy

goraýyş işgäri mugallym hökmünde **s21**

Okuw serişdeleri **s22**

Şu kitapdan nähili peýdalanmaly **s28**

I BAP

ÖÝDE GEÇIRILÝÄN BEJERGILER WE OL BARADA GIŇDEN

ÝAÝRAN PIKIR **1**

Kömek edýän öý serişdeleri **1**

Adamlara ýagşylyk getirýän ynam **2**

Adamlary kesel edýän ynam **4**

Doga-jady - jadygöýlik - ýaman göz-dil **5**

Käbir ырымлар we öý serişdeleri babatda

soraglar we jogaplar **6**

Bekemedik beýnijik çökük bolanda **9**

Öý bejeriş serişdeleriniň kömek edýändigini
ýa-da etmeýänligi baradaky pikirler **10**

Derman otlary **12**

Döwlen süňkleri seýiklemek üçin öý

şertlerinde ýasalan gipsler **14**

Iç sürüji we arassalaýjy klizmalar: olardan

haçan peýdalanmaly **15**

II BAP

Köplenç çalşylyan keseller **17**

Keseliň sebäpleri nämede? **17**

Dürli keseller we olaryň sebäpleri **18**

Ýokanç däl keseller **18**

Ýokanç keseller **18**

Meňzeş alamatly keseller **20**

Köplenç çalşylyan ýa-da meňzeş

atlandyrylyan keseller **21**

Atlandyrmakdaky bulam-bujarlyk zerarly

bolýan düşünişmezlik **25**

Gyzdyryjy häsiýetli keselleriň arasyndaky

bulam-bujarlyk **26**

III BAP

SYRKAWY NÄDIP BARLAMALY **29**

Soraglar **29**

Saglygyň umumy ýagdaýy **30**

Gyzdyrma **30**

Termometrden nähili peýdalanmaly **31**

Dem alyş (respirasiýa) **32**

Damar urmasy (ýürek urmasy) **32**

Gözler **33**

Gulak, bokurdak, burun **34**

Deri **34**

Garyn (aşgazan) **35**

Myşsalar we nerwler **37**

IV BAP

SYRKAWA NÄHILI IDEG ETMELI 39

Syrkaw üçin rahatlyk 39

Agyr syrkawyň aýratyn idegi 40

Suwuklyklar 40

lýmit 41

Arassaçylyk we düşekdäki ýagdaýy
üýtgetmek 41

Üýtgeşmelere gözegçilik etmek 41

Howply keselleriň alamatlary 42

Lukmana haçan we nähili ýüz tutmaly 43

Saglygy goraýyşyň işgärine näme
aýtmaly 43

Syrkawyň kartoçkasy 44

V BAP

DERMANSYZ BEJERILIŞ 45

Suw bilen bejermek 46

Suwuň dermanlardan has peýdaly
ýagdaýlary 47

VI BAP

HÄZIRKI DÖWRÜŇ DERMANLARYNYŇ DOGRY

WE NÄDOGRY ULANYLYŞY 49

Dermanlary ulanmak babatda
maslahatlar 49

Dermanlary haçan ulanmaly däl 54

Dermanlary gereginden artyk ulanmagyň
iň howply ýagdaýlary 50

VII BAP

ANTIBIOTIKLER: BU NÄME WE OLARY NÄHILI ULANMALY 55

Antibiotikleri ulanmak babatda
görkezmeler 56

Antibiotikleriň ulanylyşyny
çäklendirmek 58

Antibiotik peýda etmeýändir öýtseňiz näme
etmeli 57

VIII BAP

DERMANLARY NÄHILI ÖLÇEMELI WE BERMELI 59

Suwuk dermanlar 61

Ýaş çagalara dermany nädip bermeli 62

Dermanlary nähili kabul etmeli 63

Sowatsyz adamlar üçin derman

mukdarlary babatda görkezmeler 63

IX BAP

SANJYM ETMEK BOÝUNÇA DÜŞÜNDIRIŞLER

WE SERESAPLYLYK ÇÄRELERI 65

Sanjymy haçan edip, haçan etmeli däl 65

Sanjymyň örän gyssagly edilmeli
ýagdaýlary 66

Sanjym görnüşinde edilmeli däl
dermanlar 67

Töwekgellik we seresaplylyk çäreleri 68

Käbir dermanlar sanjym edilende, yüze
çykýan allergik täsirler 70

Penisilliniň sanjymy edilende, howply

allergik täsirleriň önüni almak 71

Şprisi sanjym üçin taýynlamak 72

Sanjymy nähili etmeli 73

Sanjymlaryň çagalary maýyp edýän
ýagdaýlary 74

Gurallary arassalamak (sterilizasiya
etmek) 74

X BAP

ILKINJI KÖMEK 75

Gyzdyrma **75**

Şok **77**

Huşdan gitmek **78**

Bokurdaga haýsydyr bir zadyň

dykylmagy **79**

Gark bolmak **79**

Dem alyş kesilende näme etmeli: agyzdan

agza dem bermek **80**

Bedeniň aşa gyzmagy zerarly ýetýän

şikesler **81**

Ýaradan akýan gany duruzmak **82**

Burundan akýan gany duruzmak **83**

Kesilen, sypjyrylan we kiçi ýaralar **84**

Kesilen uly ýaralar: olary nädip

ýapmaly **85**

Daňylar **87**

Infisirlenen ýaralar: olary saýgarmak we
bejermek **88**

Ok, tyg we beýleki ýaralar **90**

Howply içege keselleri (Ýiti garyn) **93**

Köriçege, peritonit **94**

Ýanyklar **96**

Döwlen süňkler (döwükler) **98**

Agyr ýaralyny nähili geçirmeli **100**

Çykyklar (Süňkleriň bogunlardan

çykmagy) **101**

Damar süýnmeler we üzölmeler (çykan

bognuň agyrdylmagy ýa üzölmegi) **102**

Zäherlenme **103**

Ýylan çakmasy **104**

Beýleki zäherli çakmalar **106**

XI BAP

IÝMITLENME: SAGDYN BOLMAK ÜÇIN NÄME IÝMELI 107

Erbet iýmitlenme zerarly döreyän

keseller **107**

Näme üçin dogry iýmitlenme

şeýle zerur? **109**

Kem iýmitlenmäniň öňüni almak **109**

Esasy we goşmaça iýmit **110**

Dogry iýmitlenme saglygy goraýar **111**

Kem iýmitlenmäni nähili saýgarmaly **112**

Puluňyz az ýa mellegiňiz kiçi bolanda, nädip

oňat iýmitlenmeli **115**

Witaminleri nämeden almaly? **118**

Berhizde nämelerden gaça durmaly **119**

Bäbekler üçin iň oňat berhiz **120**

Berhiz barada ýalňyş pikirler **123**

Käbir kesellerde saklanylmaly berhiz

124

Gan azlyk **124**

Igleme keseli (Rahit) **125**

Ýokary gan basyşy (gipertoniýa) **125**

Semiz adamlar **126**

Iç gatama **126**

Süýjikesel **127**

Aşgazanyň turşulyk derejesiniň

bozulmalary. Sary gaýnama we aşgazan

ýarasy **128**

Zob (Bokurdakdaky çiş) **130**

XII BAP

DUÝDURYŞ: KÖP KESELLERIŇ ÖŇÜNI NÄHILI ALMALY 131

Arassaçylyk we onuň bolmadyk ýagdaýynda

döreyän kynçylyklar **131**

Arassaçylygy saklamagyň esasy düzgünleri

133

Jemgyýetçilik arassaçylygy

(sanitariýa) **137**

Guşuklar we beýleki içege parazitleri **140**

Askaridalar **140**

Kiçi guşuklar (ostrisalar) **141**

Gamçyguýruklar (hlystowiki) **142**

Sapak şekilli guşuklar (nematodlar) **142**

Ýasy soguljan (lenta görnüşli guşuk,

solityor) **143**

Togalak guşuklar (trihinler) **144**

Amýobalar **144**

Gan sorujylar (şistosomlar,

bilgarsiyalar) **146**

Waksinasiýa (immunizasiýa) ýönekeý we

ynamly gorag **147**

Keselleriň we şikesleriň öňüni almagyň

başga usullary **148**

Saglyga täsir edýän endikler **148**

XIII BAP

KÄBIR IŇ ADATY KESELLER 151

- Suwsuzlanma **151**
Içgeçme we ganly içgeçme **153**
Içi geçýän bäbekleriň idegi **159**
Gaýtarma **161**
Kellagyrylar we çakyzalar **162**
Sowuklama we dümew (grip) **163**
Burnuň dykylmagy we akmagy (rinit) **164**
Sinus infeksiýasy (sinusit) **165**
Allergik rinit **165**
Allergik täsirler **166**
Demgysma **167**
- Üsgülewük **168**
Bronhit **170**
Öýken sowuklamasy (pnewmoniýa) **171**
Sary getirme **172**
Artrit (bogunlaryň agyrmagy we sowuklamasy) **173**
Arka agyrylary **173**
Wena damarlarynyň warikozy **175**
Babasyl (gemorroý) **175**
Aýaklaryň we beýleki agzalaryň çişmesi **176**
Ingi (gryža) **177**
Tutgaýlar (konwulsiýalar) **178**

XIV BAP

AÝRATYN ÜNSI TALAP EDÝÄN KESELLER 179

- Inçekesel **179**
Guduzlama **181**
Bürmek keseli **182**
Meningit **185**
Gyzzyrma **186**
- Denge gyzzyrmasy **187**
Brusellyoz (Malta gyzzyrmasy) **188**
Garyn garahassalygy **188**
Örgünli garahassalyk **190**
Heýwere keseli (Hanseniň keseli) **191**

XV BAP

DERI KESELLERI 193

- Deri keselleri bejermegiň umumy düzgünleri **193**
Gyzgyn ýapgyлары ýapmak boýunça görkezmeler **195**
Deri keselleri (olary tapawutlandyrmak üçin görkezmeler) **196**
Gijilewük (Ýedi ýyllyk gotur) **199**
Bitler **200**
Tagtabitiler **200**
Sakyrtegalar we tropiki büreler **201**
Iriňli kiçijek ýaralar **201**
Impetigo (iriňli örgün) **202**
Çybanlar we iriňli dömmeler **202**
Gijilewükli örgün, gabaçaklar ýa-da iteşen (deridäki allergik täsir) **203**
Deride gijilewük ýa ýanyk döredýän ösümlükler we başga zatlar **204**
Gurşajy uçuk **204**
Gijilewükli we gurşajy demrewler (kömelek infeksiýalary) **205**
- Ýüzde we bedende bolýan ak tegmiller **206**
Göwrelilik keşbi **207**
Pellagra we kem iýmitlenme zerarly döreýän beýleki keseller **208**
Ösüntgiler (siňniller) **210**
Gabaçaklar **210**
Düwürtikler we garaja uçlar **211**
Deri ragy **211**
Deri we limfodüwünleriň inçekeseli **212**
Beze we sellulit **212**
Çüýreme (gangrena, gazly gangrena) **213**
Ýaramaz gan aýlanyşygy zerarly deride bolýan ýaralar **213**
Ýatmakdan deriň çüýremegi **214**
Çagalarda bolýan deri kynçylyklary **215**
Ekzema (kiçi gabaçakly gyzyl tegmiller) **216**
Teňňeli demrew (Psoriaz) **216**

XVI BAP

GÖZLER 217

- Howply alamatlar **217**
Göz şikesleri **218**
Göze düşen hapany nädip aýymaly **218**
Gözüň himiki ýanyklary **219**
Gyzyl, agyryly gözler we onuň sebäpleri **219**
“Gyzyl göz” (Konýunktiwit) **219**
Trahoma **220**
Täze doglan bäbekleriň göz infeksiýalary **221**
Irit (Gözüň älemgoşar perdesiniň sowuklamasy) **221**
Glaukoma **222**
Gözýaş haltajygynyň infeksiýasy (Dakriosistit) **223**
Görüş kynçylyklary **223**
- Çaşy gözlülük we oýnaklaýan ýa “ýalta” göz **223**
Ittirsek (Hordeolum) **224**
Pterigium **224**
Göz perdesindäki sypjyryk, ýara ýa tyg zýy **224**
Gözüň agyna gan öýmesi **225**
Göz perdesiniň aňyrsyna gan öýmesi (Gifema) **225**
Göz perdesindäki iriň (Gipopion) **225**
Katarakta **225**
Şowakörlük we kseroftalmiýa **226**
Gözüň öňündäki tegmiller ýa “siňekler” **227**
Göze goşa görünmesi **227**
Derýa körlügi (Onhoserkoz) **227**

XVII BAP

DIŞLER, DIŞ ETLERİ WE AGYZ BOŞLUGY 229

- Dişlere we diş etlerine gözegçilik etmek **229**
Diş agyry we çykuwlar **231**
Diş etleriniň infeksiýasy (Pioreýa) **231**
Agzyň burçundaky ýaryklar ýa-da ýaralar **232**
- Agyzdaky ak tegmiller ýa-da düwürtikler **232**
Sowuklama ýaralary we gyzgynlykdan döreyän gabarçaklar **232**

XVIII BAP

PEŞEW ÇYKARYJY ULGAMY WE JYNS AGZALARY 233

- Peşew ulgamynyň keselleri **234**
Peşew ulgamynyň infeksiýasy **234**
Böwreklerdäki ýa peşew haltasyndaky daşlar **235**
Erkeklik jyns mäsiniň ulalmagy **235**
Jyns gatnaşygy arkaly geçýän keseller (weneriki keseller) **236**
Sözenek (tripper) we hlamidiýa **236**
Merezýel **237**
Bubon: gasykda limfodüwünleriň ýarylmasy (weneriki limfogradulema) **238**
- Kateteri haçan we nähili ulanmaly **240**
Aýal keselleri **241**
Jynshanadan bölünip çykmalar **241**
Aýal infeksiýalaryň köpüsiniň öňüni nähili alyp biler **242**
Aýalyň garnynyň aşaky merkezi böleginiň agyrysy we rahatsyzlygy **243**
Çagaly bolup bilmeýän erkekler we aýallar (önelgesizlik) **244**

XIX BAP

ENELER WE GÖBEGENERLER ÜÇIN MAGLUMATLAR 245

- Aýbaşy döwri **245**
Aýbaşydan galma (Menopauza) **246**
Göwrelilik **247**
Göwrelilik döwründe sagdynlygy nähili saklamaly **247**
Göwrelilik döwründäki käbir kynçylyklar **248**
Göwrelilikdäki howply alamatlar **249**

Göwrelilik döwründäki barlaglar (dogrumdan öňki gözegçilik) **250**
 Dogrumdan öňki döwür üçin gözegçilik kartasy **253**
 Enäniň dogruma taýynlamaly zatlary **254**
 Dogruma taýýarlyk **256**
 Dogrumyň ýakynlygynyň buşlukçylary **258**
 Dogrum döwürleri **259**
 Täze doglan çaga gözegçilik etmek **262**
 Kesilen göbege seretmek **263**
 Çaga ýoldaşynyň çykyşy **264**
 Gemorragiýa (güýçli gan akma) **264**

Tijendirijileri dogry ulanmak: metilergometrin, ergonowin we başg. **266**
 Agyr geçýän dogrumlar **267**
 Ýamzyň ýyrtylmasy **269**
 Täze doglan çaga gözegçilik etmek **270**
 Täze doglan çagalaryň keselleri **272**
 Enäniň dogrumdan soňky saglygy **276**
 Dogrum ysytması (Dogrumdan soňky infeksiýa) **276**
 Göwse gözegçilik etmek **277**
 Garnyň aşaky bölegindäki çişler we täze döremeler **280**
 Çaganyň düşmegi **281**
 Eneler we çagalar üçin uly howp **282**

XX BAP

MAŞGALANY MEÝILLEŞDIRME: ISLEGE GÖRÄ ÇAGA EDINMEK 283

Maşgalany meýilleşdirmek we dogruma gözegçilik **284**
 Dogruma gözegçilik etmek gowy we howpsuzmyka? **284**
 Dogruma gözegçilik usulyny saýlamak **285**

Dogruma gözegçiligiň başga usullary **290**
 Hiç haçan çaga edinmek islemeýänler üçin usullar **293**
 Göwreliligiň öňüni almagyň öý usullary **294**

XXI BAP

ÇAGALARYŇ SAGLYGY WE KESELLERI 295

Çagalaryň saglygyny goramak üçin nämeler etmeli **295**
 Çagalaryň saglygy we “sagdynlyga barýan ýol” **297**
 Çaganyň saglyk kartasy **292**
 Beýleki baplarda seredilip geçilen çaga saglygynyň kynçylyklaryna syn **305**
 Beýleki baplarda çaga saglygynyň garalmadyk kynçylyklary **309**
 Gulagagyry we gulaklaryň infeksiýasy **309**
 Bokurdak agryrysy we badam şekilli mäziň sowuklamasy **309**
 Bogun guragyrysy **310**
 Çagalygyň ýokanç keselleri **311**
 Garamyk **311**
 Gyzamyk **311**
 Gyzamykly gyzylja **312**
 Hapgyrtma **312**

Gökbogma **313**
 Täjihoraz **313**
 Çaga ysmazy (Polio, Poliomiýelit) **314**
 Ýönekeý pişekleri nähili ýasamaly **315**
 Çagalaryň dogabitdi keselleri **316**
 Uýluk çüjükligiň çykmagy **316**
 Göbek ingisi **317**
 “Çişen ýumurtgajyk” (Suw ýygnanma ýa-da ingi) **317**
 Akyl taýdan kem, ker ýa-da dogabitdi şikesli çagalar **318**
 Spastiki çaga (sandyraýan çaga, Serebral ysmaz) **320**
 Ömrüň ilkinji aýlarynda ösüşden yza galynmagy **321**
 Orak şekilli öýjüklериň keseli **321**
 Çagalary okatmakda kömek **322**

XXII BAP

GARTAŞAN ADAMLARYŇ SAGLYGY WE KESELLERI 323

Beýleki baplarda seredilip geçilen saglyk kynçylyklarynyň gysgaça beýany **323**

Gartaşan ýaşda ýüze çykýan beýleki düýpli keseller **325**

Ýürek keselleri **325**

Garran çagynda sagdyn bolmak isleýän ýaşlara ýüzlenme **326**

Urgy (Ysmaz, Beýnä gan inme) **327**

Kerlik **327**

Ukynyň ýitmegi (ukusyzlyk) **328**

40 ýaşdan geçen adamlarda köp gabat gelýän keseller **328**

Bagryň sirrozy **328**

Öt haltanyň kynçylyklary **329**

Ölümiň kabul edilişi **330**

XXIII BAP

DERMANHANAJYK 331

Öz dermanhanajygyň aladasyny nähili etmeli **332**

Dermanhanajyk üçin ätiýaçlyklary satyn alma **333**

Öý dermanhanajygy **334**

Oba dermanhanajygy **336**

Oba dermanhanaçylaryna (farmasewtlere) ýüzlenme **338**

I GOŞUNDY — Bu kitapda salgylanylýan dermanlaryň ulanylyşy, mukdary we seresaplylyk çäreleri **339**

I Goşundy: Dermanlaryň sanawy **341**

I Goşundy: Dermanlaryň indeksi **345**

Dermanlar barada maglumat **351**

II Goşundy: TÄZE MAGLUMATLAR **399**

AIDS 399

Jyns agzalarydaky ýaralar **402**

Sünnet etme we kesip aýyрма **404**

Ir we wagty ýetmän doglan çagalara aýratyn gözegçilik etmek **405**

Gulaklardaky gutlar **405**

Leýşmanioz **406**

Rişta **406**

Sowuklamada edilyän tiz kömek **408**

Gan basyşyny nähili ölçemeli **410**

Pestisidler bilen zäherlenme **412**

Abortdan soňky gaýry üzülmeler **414**

Neşekeşlik **416**

SÖZLÜK 419

ÖWRENILÝÄN MATERIALLAR BOÝUNÇA SALGYLAR 429

AT GÖRKEZIJI (III GOŞUNDY) 433

Okap bilmeýänler üçin dermanlaryň mukdary boýunça görkezmeler.

Lukmançylyk hasabatlaryny düzmek.